

Piotr Łopatkiewicz*

PAŃSTWOWA AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH W KROŚNIE

ORCID: 0000-0001-5869-4314

Gmach dawnej Szkoły Realnej w Krośnie i jego budowniczy Bolesław Mańkowski. Studium monograficzne przygotowane w 120-tą rocznicę powstania budowli

W roku 1905 ukończono prace budowlane gmachu dawnej Szkoły Realnej, późniejszego Gimnazjum, a następnie I Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Krośnie. Budowla od 120 lat wpisana na trwałe w krajobraz architektoniczny tej części miasta, wzniesiona według projektu krośnieńskiego budowniczego Bolesława Mańkowskiego, stanowi wybitny przykład dobrze zachowanej realizacji, utrzymanej w formach i duchu architektury historyzmu, z zauważalnymi już nieśmiałyymi inspiracjami motywami dekoracyjnymi wczesnej secesji. Od stu dwudziestu lat, niemal nieprzerwanie, jest miejscem kształtowania postaw i umysłów zarówno młodych mieszkańców Krosna, jak i młodzieży z jego bliższych i dalszych okolic, jest również świadectwem pozycji kulturalnej miasta w pierwszych latach XX wieku¹.

¹ Niniejszy artykuł stanowi rozszerzoną wersję tekstu opublikowanego w Księdze Jubileuszowej wydanej w 125-lecie I LO w Krośnie, por. P. Łopatkiewicz, *Gmach dawnej Szkoły Realnej – obecnego Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Krośnie – i jego budowniczy Bolesław Mańkowski*, [w:] *Księga Jubileuszowa w 125-lecie I Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Dwujęzycznymi im. Mikołaja Kopernika w Krośnie*, pod red. P. Łopatkiewicza, Stowarzyszenie Absolwentów I LO im. Mikołaja Kopernika w Krośnie, Krosno 2025, s. 82–91.

* **Dr hab. Piotr Łopatkiewicz**, prof. Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie, historyk sztuki, specjalista w zakresie sztuki średniowiecznej, zwłaszcza malarstwa tablicowego, monumentalnego oraz rzeźby drewnianej polichromowanej. Autor lub współautor 30 książek oraz ponad 200 artykułów naukowych z zakresu historii sztuki oraz ochrony i konserwacji zabytków. Od ponad trzydziestu lat ceniony w kraju znawca zabytków Krosna, autor licznych monografii dotyczących kluczowych zespołów architektonicznych tego miasta. Od ponad 20 lat stały konsultant naukowy w zakresie malarstwa tablicowego i rzeźby drewnianej polichromowanej na Wydziale Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie.

Zagadnienia urbanistyczne

Od początku wieku XIX w rozwoju urbanistycznym Krosna zauważyć można liniowe narastanie tkanki miejskiej w kierunku od północy, czyli obszaru dawnego, niegdyś ufortyfikowanego, miasta średniowiecznego, w kierunku południowym i południowo-wschodnim. Procesowi temu sprzyjała podjęta wówczas rozbiórka bramy Węgierskiej oraz architektonicznego założenia jej dawnego przedbramia. Na silnie ufortyfikowanym wcześniej terenie zarysował się nowy plac miejski (nazywany obecnie placem Konstytucji 3 Maja), od południowego wschodu zamknięty fasadą kościoła kapucynów, budowanego wprawdzie już od początku lat siedemdziesiątych wieku XVIII, ostatecznie ukończonego jednak dopiero w roku 1811. Plac przecinał dawny Trakt Węgierski, biegnący w kierunku południowym, którego dobrze czytelnym śladem dawnego przebiegu jest obecna ul. Grodzka. Trakt ten zaczynał już wówczas tracić swoje dawne – jakże kluczowe – znaczenie komunikacyjne, na rzecz nowej arterii komunikacyjnej, nazwanej z czasem ul. Lwowską, poprowadzonej w kierunku południowo-wschodnim, zarysowanej już dobrze na mapie katastralnej miasta z roku 1851². W połowie wieku XIX teren pomiędzy Traktem Lwowskim i Węgierskim pozostawał praktycznie wciąż niemal zupełnie niezabudowany.

Sytuacja zaczęła zmieniać się diametralnie dopiero od początku wieku XX³, kiedy w latach 1902–1904, w widłach wskazanych arterii komunikacyjnych, według projektu arch. Oskara Łozińskiego, wzniesiono okazały gmach Rady Powiatowej (obecnie Urzędu Miasta przy ul. Staszica 2)⁴. Północno-zachodnia reprezentacyjna fasada tej budowli zwrócona została w kierunku pl. Konstytucji 3 Maja, zaś elewacja północno-wschodnia, wyznaczyła ostatecznie nową, bardzo ważną oś urbanistyczną miasta, do której dowiązywać zaczęły się kolejne realizacje architektoniczne wznoszone wzdłuż południowej pierzei ówczesnej ul. Lwowskiej, która dopiero po II wojnie światowej – na odcinku między pl. Konstytucji 3 Maja a tzw. Rondem (u zbiegu ul. Wojska Polskiego i Powstańców Warszawskich) – zmieniła nazwę na Stanisława Staszica.

Ukończony w roku 1904 gmach Rady Powiatowej stał się w wymiarze urbanistycznym punktem formalnie ważnym. Kolejnym elementem zabudowy części miasta, o porównywalnym znaczeniu, okazał się ukończony niedługo później gmach Szkoły Realnej, usytuowany w narożniku dawnej ul. Seminaryjnej (obecnie Piotra Skargi) oraz północnego fragmentu dawnej ul. Lwowskiej (obecnie Stanisława Staszica).

2 Zob. Stanisława Tomkowicza *Inwentarz zabytków powiatu krośnieńskiego. Z rękopisów Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzyli Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie*, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2005, s. 381, il. 240. Na planie katastralnym ul. Lwowska oznaczona została numerem katastralnym 2042, zaś starszy Trakt Węgierski (obecna ul. Grodzka) numerem 1984.

3 Kolejny etap urbanistycznego rozwoju miasta w kierunku południowo-wschodnim zarysował dopiero *Plan regulacji miasta* opracowany w roku 1929.

4 P. Łopatkiewicz, *Krosno – Gmach Rady Powiatowej*, [w:] *Zabytki sztuki w Polsce. Małopolska*, pod red. W. Bałusa, D. Popp'a, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Instytut Herdera do Badań Historycznych nad Europą Środkowo-Wschodnią w Marburgu, Instytut Historii Sztuki UJ, Warszawa 2016, s. 724.

Il. 1. Szkic na budynek szkoły realnej na placu przy ul. Seminaryjnej w Krośnie, autorstwa Kazimierza Kotłowskiego, skala 1:200, rys. piórkiem na kartonie, lipiec 1902 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

Te dwie monumentalne realizacje architektoniczne, wzniesione w pierwszych latach XX wieku, ostatecznie ukształtowały nową oś urbanistyczną miasta. Zabudowa między tymi dwoma tak okazałymi gmachami użyteczności publicznej, powstała przed II wojną światową, głównie w latach trzydziestych XX wieku, zabudowa – co należy podkreślić niemal bez wyjątku o funkcji mieszkalnej – stworzyła ciągłą linię zwartej pierzei południowej przyszłej ul. Staszica.

Przełom XIX i XX wieku zaowocował w Krośnie imponującymi inwestycjami architektonicznymi związanymi z oświatą. W latach 1898–1899, wzdłuż przecznicy, która połączyła dawny Trakt Węgierski z ul. Lwowską, wzniesiono gmach Seminarium Nauczycielskiego Męskiego⁵. Zachowana do dziś budowla, o dość zwartej bryle i oszczędnej dekoracji architektonicznej, wzbogacona została w elewacji frontowej płaskimi ryzalitami, które zwieńczone zostały neogotyckimi szczytami. Projekt ar-

⁵ Od tego czasu ulicę zaczęto nazywać Seminaryjną, później zaś (od lat trzydziestych XX wieku), ul. Piotra Skargi.

chitektoniczny Seminarium wykonał lwowski budowniczy Jakub Bałaban, ale do zaprojektowania elewacji frontowej i nadzoru architektonicznego Rada Miasta zaprosiła znakomitego architekta Teodora Talowskiego⁶. Zasadniczy schemat kompozycyjny elewacji Seminarium Nauczycielskiego, z neogotyckimi szczytami i boniowaniem ścian parteru, powtórzony został nieco później (w 1900 roku) w projekcie gmachu Szkoły Wydziałowej Żeńskiej⁷, autorstwa Kazimierza Kotłowskiego, wzniesionym przez krośnieńskiego budowniczego Wiktora Sikorskiego w latach 1901–1903.

Ten sam Kotłowski, piastujący wówczas funkcję budowniczego miejskiego, w lipcu 1902 roku, wykonał również wstępne szkice gmachu Szkoły Realnej⁸ (il. 1), następnie zaś kompletny projekt budowlany, zawierający rzuty poziome i przekroje projektowanej budowli⁹. Ostatecznie jednak władze miasta projekt ten odrzuciły¹⁰, a wykonanie nowego zdecydowały się powierzyć budowniczemu Bolesławowi Mańkowskiemu¹¹. W konsekwencji – w narożniku dawnych ulic Lwowskiej i Seminaryjnej (obecnie Stanisława Staszica i Piotra Skargi), po przeciwległej stronie budynku Seminarium Nauczycielskiego Męskiego – powstał okazały ceglany gmach ówczesnej Szkoły Realnej, który od stu dwudziestu lat na trwałe wpisał się w architektoniczny i kulturalny krajobraz tej części miasta (il. 2–10).

6 W związku z powierzonymi mu pracami Talowski przebywał w Krośnie w sierpniu 1897 roku, por. B. Sanocka, *Architektura willowa Krosna pierwszej połowy XX wieku na tle gospodarczego, kulturalnego i urbanistycznego rozwoju miasta*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 4, pod red. F. Leśniaka, Krosno 2002, s. 230. Por. także A. Kosiek, *Nowe obiekty użyteczności publicznej i ich lokalizacja jako przedmiot starań władz Krosna w okresie autonomii*, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej. Materiały z sesji, Jasło 23–24 kwietnia 1999*, pod red. Z. Beiersdorfa i A. Laskowskiego, Jasło 2001, s. 335; E. Beres, *Krosno i jego samorząd w dobie autonomii galicyjskiej*, wyd. Ruthenus, Krosno 2008, s. 272.

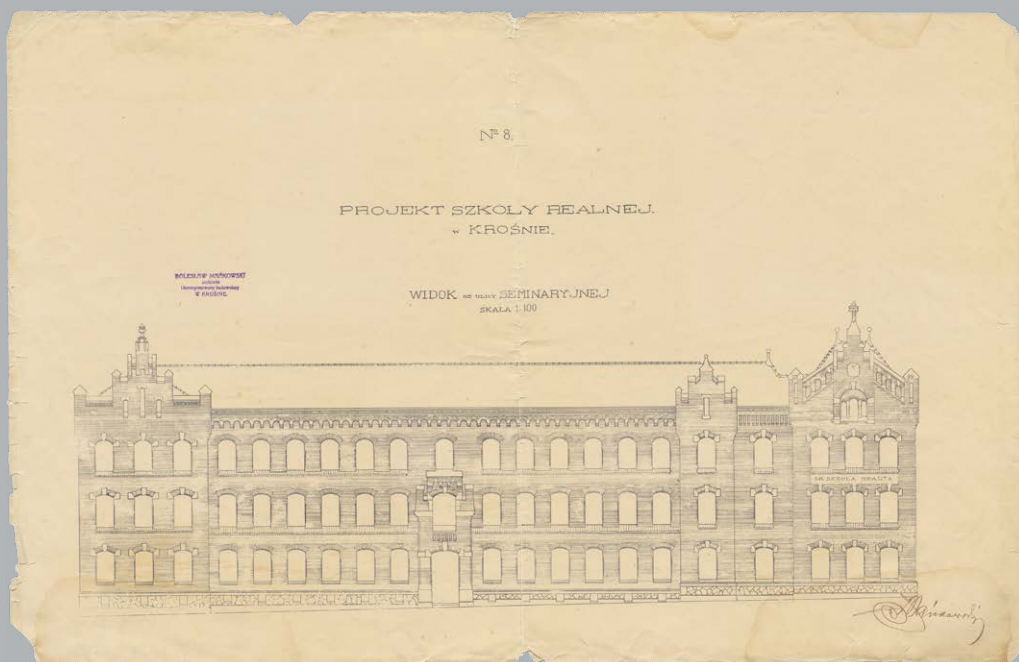
7 Zachowany do dziś budynek, wzniesiony przy dawnej ulicy Szkolnej (obecnie ul. Kazimierza Wielkiego), stanowi dziś skrzydło jednego z kampusów Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie.

8 Architektoniczna koncepcja reprezentacyjnej fasady frontowej, opracowana i sygnowana przez Kotłowskiego w lipcu 1902 roku, narysowana w skali 1:200, opatrzona została tytułem: *Szkic na budynek szkoły realnej na placu przy ul. Seminaryjnej w Krośnie. Fasada od ulicy Seminaryjnej, skala 1:200*, zob. *Księga Jubileuszowa w stulecie I Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Krośnie, dawnej szkoły Realnej, dawnego Gimnazjum 1900–2000*, Krosno 2000, il. 1, s. 18 (tamże szkic ten został błędnie określony jako autorstwa Bolesława Mańkowskiego).

9 Oryginalne plansze projektu, rysowane w skali 1:100 tuszem na kartonie, sygnowane przez K. Kotłowskiego i datowane na rok 1902, obejmujące rzuty poziome wszystkich kondygnacji wraz z poddaszem oraz przekroje, zachowały się i są przechowywane w I Liceum Ogólnokształcącym w Krośnie.

10 Dziś można tylko przypuszczać, iż władze miasta zauważyły w tym przypadku istotny konflikt interesów. Autor projektu był wówczas budowniczym miejskim, sam zatem musiałby ostatecznie własny projekt zatwierdzić do realizacji.

11 Można przypuszczać, iż bezpośrednim celem sprowadzenia Mańkowskiego do Krosna w roku 1903 był właśnie zamiar powierzenia mu przygotowania projektu budowlanego gmachu ówczesnej Szkoły Realnej.

Il. 2. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – widok od ulicy Seminaryjnej, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1:100, rys. piórkiem na kartonie, marzec 1903. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

Il. 3. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – widok od ulicy Seminaryjnej, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1:100. Rys. piórkiem na kartonie lawowany tuszem, marzec 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

Bolesław Mańkowski jako budowniczy miejski w Jasle i Krośnie oraz autor projektu gmachu dawnej Szkoły Realnej

Zanim przejdę do analizy architektonicznej najbardziej znanej w Krośnie realizacji tego architekta, jakim był gmach dawnej Szkoły Realnej, zacznę od krótkiego przedstawienia sylwetki budowniczego tak silnie związanego z Krosnem. Bolesław Mańkowski (1874–1931) – budowniczy i przedsiębiorca budowlany, urodził się 27 stycznia 1874 roku w Krakowie¹². W mieście tym, w 1896 roku, ukończył Państwową Szkołę Przemysłową (gdzie notowany był na Wydziale Mechaniki i Chemii w roku szkolnym 1892/1893, zaś na Wydziale Budownictwa – 1891/1892, 1893/1894, 1894/1895 i 1895/1896)¹³. W latach 1892–1895, w miesiącach wakacyjnych, Mańkowski odbywał w Krakowie praktykę budowlaną u budowniczego Jana Hercoka, zaś w latach 1896–1897 u słynnego architekta Teodora Talowskiego. Od wiosny roku 1897 Mańkowski jako podmajster praktykował i uczył się zawodu budowniczego u architekta Adolfa Juliusza Stapfa w Tarnowie, zaś w od lipca 1897 do czerwca 1898 u Zygmunta Gorgolewskiego w Przemyśle¹⁴. W jesieni 1898 roku został zatrudniony jako adiunkt w urzędzie budownictwa miejskiego w Przemyśle. Jak wiemy (w ostatnich dwóch latach XIX wieku) praktykował też u majstra murarskiego Władysława Batyckiego w Gorlicach, być może również u budowniczego Edmunda Żychowicza we Lwowie oraz w tamtejszej Szkole Przemysłowej¹⁵.

W lutym roku 1901, na wniosek Magistratu, jasielska Rada Gminna nadała Mańkowskiemu stanowisko budowniczego miejskiego w Jasle. Jak ustalił Andrzej Laskowski władze Jasła nie były jednak zadowolone z jego pracy, gdyż już w grudniu tego roku Magistrat postanowił wypowiedzieć mu tę posadę, co miało się stać ostatecznie z końcem marca 1902¹⁶. Mańkowski złożył jednak w tej sprawie odwołanie, na skutek którego pozostawiono go na tym stanowisku na kolejny rok, obligując do złożenia deklaracji, iż *obowiązkami swe urzędowe pilnie i gorliwie wykonywać będzie*¹⁷. Niedługo jednak zarzuty dotyczące jego pracy zaczęły się mnożyć, gdyż już 12 kwietnia 1902 radni informowali Radę Gminną, iż *budowniczy miejski utrudnia budującym sporządzenie planów z żądaniem wygórowanego wynagrodzenia za sporządzenie takowych*¹⁸. W złożonej skardze dopytywano również o sprawę planów regulacji miasta, która –

12 Data urodzin znana jest z inskrypcji na jego nagrobku w Krośnie (o czym niżej, w przyp. 26).

13 *Sprawozdanie C.K. Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie ogłoszone z końcem roku szkolnego...*, Kraków 1892, s. 50; Kraków 1893, s. 54; Kraków 1894, s. 62; Kraków 1895, s. 64; Kraków 1896, s. 64.

14 A. Laskowski, *Kadra techniczno-budowlana związana z Jasłem w okresie autonomii galicyjskiej. Słownik biograficzny*, Kraków 2003, s. 98. Z okresu działalności Mańkowskiego w Przemyśle wymienić należy zaprojektowaną przez niego willę przy ul. Bema 1 oraz przypisywane mu (wyłącznie na podstawie indywidualnych cech architektonicznych) willę przy ul. Bema 3 oraz Krasińskiego 39, por. I. Zająć, *Rozwój zabudowy przemysłowych przedmieść*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1995, t. 10, s. 93–124.

15 Por. Laskowski, *Kadra techniczno-budowlana...*, s. 98.

16 Tamże, s. 98–99.

17 Archiwum Państwowe w Rzeszowie – Oddział w Sanoku, zespół: Akta Miasta Jasła, sygn. 4, s. 190 (dalej cyt. AMJ); Laskowski, *Kadra techniczno-budowlana...*, s. 99.

18 AMJ, sygn. 4, s. 194 i 197; por. także, Laskowski, *Kadra techniczno-budowlana...*, s. 99.

zdaniem Rady Gminnej – na skutek rzekomych zaniedbań Mańkowskiego miała podobno utknąć w martwym punkcie. Miesiąc później radni Jasła skierowali do Magistratu kolejny wniosek, w którym sformułowano następujące zdanie: *wytknąć należy budowniczemu miejskiemu znaczne przekroczenie kosztów poniesionych przy budowie ogrodzenia wokół gimnazjum*¹⁹.

W okresie pracy na stanowisku budowniczego miejskiego w Jasle zlecono Mańkowskiemu opracowanie projektów planowanych do wzniesienia gmachów szkół wydziałowych (męskiej i żeńskiej), do ich opracowania jednak nie doszło, gdyż ten zażądał dodatkowego wynagrodzenia²⁰. Narastające konflikty jasielskiej Rady Gminnej z Mańkowskim zaowocowały ostatecznie zerwaniem z nim współpracy i powierzeniem posady budowniczego miejskiego Emanuelowi Jarymowiczowi. Z krótkiego epizodu jasielskiej działalności Mańkowskiego warto odnotować fakt zaprojektowania przez niego siedziby „Sokoła”²¹ oraz noszącą sygnaturę Mańkowskiego i datę 13 sierpnia 1902 mapę Jasła, stanowiącą podstawę do planu przyszłej regulacji miasta²².

Przełomowym momentem w działalności Bolesława Mańkowskiego stał się najpewniej rok 1903, kiedy to ten doświadczony już budowniczy przeniósł się na stałe do Krosna i z miastem tym na blisko trzydzieści lat związał swe życie i dokonania zawodowe. Pierwsze zadania w Krośnie podejmuje bowiem Mańkowski już w tym właśnie roku, nadzorując prace budowlane prowadzone w zabytkowych kamienicach przy krosnieńskim Rynku (nr 4 i 27)²³. Przypuszczalnie już w roku 1903, Mańkowski obejmie w Krośnie funkcję budowniczego miejskiego²⁴ i pełnić ją będzie nieprzerwanie do roku 1914²⁵.

19 AMJ, sygn. 4, s. 200; Laskowski, *Kadra techniczno-budowlana...*, s. 99.

20 Rada miasta przeszła wprawdzie nad tym życzeniem do porządku dziennego, zobligowała jednak burmistrza *ażeby pouczył p. Mańkowskiego o niewłaściwości żądania jego jako budowniczego miejskiego pozostającego na etacie gminnym*. W toku dyskusji ustalono wstecznie, aby: *oddąć sporządzenie planów zawodowemu architekcie z wykluczeniem budowniczego miejskiego*, por. AMJ, sygn. 4, s. 204–206; Laskowski, *Kadra techniczno-budowlana...*, s. 99; tenże, *Bronisław Bigo z Mielca budowniczym miejskim w Jasle*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, 2001, t. 10, s. 84.

21 Z. Beiersdorf, *Sokolnie w krajobrazie kulturowym i architektonicznym Galicji*, [w:] *Rozwój przestrzeniny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, pod red. Z. Beiersdorfa i A. Laskowskiego, Jasło 2001, s. 365; A. Mirkiewicz, *Okręg rzeszowski Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (1895–1939)*, Rzeszów 2016, s. 90.

22 Por. Laskowski, *Kadra techniczno-budowlana...*, s. 99.

23 Por. Sanocka, *Architektura willowa Krosna...*, s. 236.

24 Po raz pierwszy na funkcji tej odnotowany został w roku 1904, por. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1904*, Lwów 1904, s. 391, zaś po raz ostatni w roku 1914, *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914*, Lwów 1914, s. 509.

25 Bezpośrednim poprzednikiem Mańkowskiego na tym urzędzie w mieście był wspomniany tu już Kazimierz Kotłowski, który zakończył swoją działalność na tym stanowisku w połowie roku 1903. Kotłowskiego zwolniono z tej posady (na jego prośbę) 1 czerwca 1903 roku, ale już miesiąc wcześniej, 30 kwietnia 1903, rozpisano nowy konkurs na to stanowisko, z roczną płacą 1600 koron i możliwościami awansu do 2000 koron, Archiwum Państwowe w Rzeszowie – Oddział w Sanoku, zespół: Akta Miasta Krosna, sygn. 28, *Protokół z 30 kwietnia 1903r.*, dalej cyt. AMK; Beres, *Krosno i jego samorząd...*, s. 147.

W okresie tym notowany jest równolegle w Krośnie jako przedsiębiorca budowlany oraz koncesjonowany architekt i budowniczy²⁶. To tu działał będzie aż do swej śmierci 25 stycznia roku 1931²⁷.

Budowlą z okresu jego wczesnego pobytu w tym mieście jest gmach dawnej Szkoły Realnej, wzniesiony według autorskiego projektu w narożniku dawnych ulic Lwowskiej i Seminaryjnej. Mańkowski uznawany jest również za współtwórcę projektu willi Jana Mrówki przy ul. Augusta Lewakowskiego 16 w Krośnie, wzniesionej najpewniej dopiero po roku 1913²⁸. W Krośnie był cenionym budowniczym i szanowany obywatelem, w latach 1904–1914 odnotowany został jako członek miejscowego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”²⁹, wiemy również, iż jako członek tegoż Towarzystwa, w roku 1906, udzielał licznych rad i wskazań podczas prowadzonego remontu krośnieńskiego gmachu „Sokoła”³⁰.

Mańkowski jako budowniczy i architekt dojrzewał w Krakowie, który w latach jego młodości, przypadającej na lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte XIX wieku, był obok Lwowa³¹ najważniejszym ośrodkiem architektury historyzmu na ziemiach polskich. W latach wczesnej młodości Mańkowskiego (1877–1883), według projektu Feliksa Księżarskiego, powstał w Krakowie gmach Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego³². Reprezentacyjnej budowli nadano formy neogotyckie, sięgając po ceglane elewacje połączone z dekoracyjnym kamiennym detalem architektonicznym oraz nakrywając całość wysokimi dachami³³. Budowle z nietynkowanymi ceglanymi elewacjami, nacechowane formami dojrzałego historyzmu, stały się jednak w Krakowie

26 Sanocka, *Architektura willowa Krosna...*, s. 236.

27 Spoczywa na cmentarzu komunalnym w Krośnie, przy ul. Wyszyńskiego, w kwaterze B2. Kamienny grobowiec – jak można sądzić – został zaprojektowany przez niego samego. Na skromnej tablicy epitafijnej, wmurowanej w jego ścianę szczytową zachowała się inskrypcja: *Ś.P. BOLESŁAW MAŃKOWSKI INŻYNIER*, poniżej zaś lata życia: *27/I. 1874 +25/I. 1931. Na fryzie u podstawy trójkątnego szczytu grobowca wykuto słowa: *REQUIEM AETERNAM*, obecnie mocno już zatarte (il. 12).

28 Sanocka, *Architektura willowa Krosna...*, s. 230–131 i 261.

29 Por. B. Łopatkiewicz, *Geneza i rozwój organizacyjny Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krośnie*, Krosno 1993, s. 19.

30 Mirkiewicz, *Okręg rzeszowski Towarzystwa Gimnastycznego...*, s. 90.

31 O znaczeniu Lwowa jako ważnego ośrodka architektury polskiej tego czasu zadecydował zwłaszcza fakt utworzenia w roku 1877 (na bazie istniejącej już Akademii Technicznej) Politechniki Lwowskiej. W uczelni tej powstał Wydział Budownictwa, przemianowany niedługo w Wydział Architektury. Była to jedyna wówczas na ziemiach polskich szkoła wyższa kształcąca architektów, którzy niebawem zaczęli odgrywać decydującą rolę w architekturze zarówno Lwowa jak i Krakowa – dwóch najważniejszych ośrodków miejskich Galicji, por. K. Stefański, *Architektura XIX wieku na ziemiach polskich*, Warszawa 2005, s. 150.

32 Monumentalna realizacja Księżarskiego musiała być Mańkowskiemu wyjątkowo dobrze znana, bowiem w czasach jego nauki w Krakowie, Szkoła Przemysłowa (do której uczęszczał on w latach 1891–1896), znajdowała się jeszcze przy ul. Gołębiej, zatem w bezpośrednim sąsiedztwie gmachu Collegium Novum.

33 Piękny wystrój wnętrza otrzymała również reprezentacyjna klatka schodowa, dzięki której gmach uważany był przez współczesnych za udany przykład zastosowania form „gotyku wiślano-bałtyckiego”, por. Stefański, *Architektura XIX wieku na ziemiach polskich...*, s. 158.

specjalnością zwłaszcza Macieja Moraczewskiego – absolwenta berlińskiej Akademii Budownictwa, budowniczego miejskiego w Krakowie w latach 1876–1882, autora między innymi neorenesansowego gmachu Szkoły Sztuk Pięknych, wzniesionego w latach 1877–1879³⁴.

Wskazane tu realizacje, choć nie tylko te, na młodym Mańkowski wywrzeć musiały olbrzymie wrażenie i ukształtować go jako przyszłego architekta, patrzącego na przeszłe style architektoniczne jako wciąż niewygasłe źródło inspiracji. Mańkowski do swej śmierci w roku 1931 jako architekt pozostawał bowiem wciąż w kręgu oddziaływania historyzmu, który całkowicie zdominował rozwój europejskiej architektury XIX wieku³⁵. Historyzmowi i wątkom znaczeniowym architektury tej epoki pozostał wierny do końca życia, będąc na ziemiach polskich bodaj jednym z ostatnich jej epigonów.

Architektura gmachu dawnej Szkoły Realnej

Bez wątpienia najbardziej znaną i okazałą budowlą Bolesława Mańkowskiego w Krośnie jest gmach dawnej Szkoły Realnej (obecnie I Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Dwujęzycznymi im. Mikołaja Kopernika), zbudowany według zachowanego projektu autorskiego z roku 1903³⁶. Na podstawie kosztorysu budowlanego (sporządzonego w roku 1903 przez Mańkowskiego) wiemy, iż koszty budowy wyniosły zawrotną sumę ponad 200 tysięcy ówczesnych koron³⁷. Prace budowlane przeprowadzone w dość krótkim czasie, w latach 1903–1905, zrealizowane zostały przez przedsiębiorstwo Antoni Fleischel, Gracjan Jaworski, Oskar Łoziński”, które udzieliło 1100 koron upustu na całkowite wykonanie realizacji³⁸. Nadzór nad budową powierzono projektantowi – Bolesławowi Mańkowskiemu, który (łącznie z zapłatą za sporządzone plany i kosztorys) otrzymał wynagrodzenie w wysokości 2400 koron³⁹. Prace budowlane postępowały bardzo szybko, gdyż budynek w stanie surowym gotowy był już wiosną 1905 roku. Wiele materiałów potrzebnych do budowy i wyposażenia szkoły sprowadzono spoza miasta. Piece kaflowe zamówiono u Józefa Niedźwieckiego w Dębniakach, a dachówkę

³⁴ Tamże, s. 158–159.

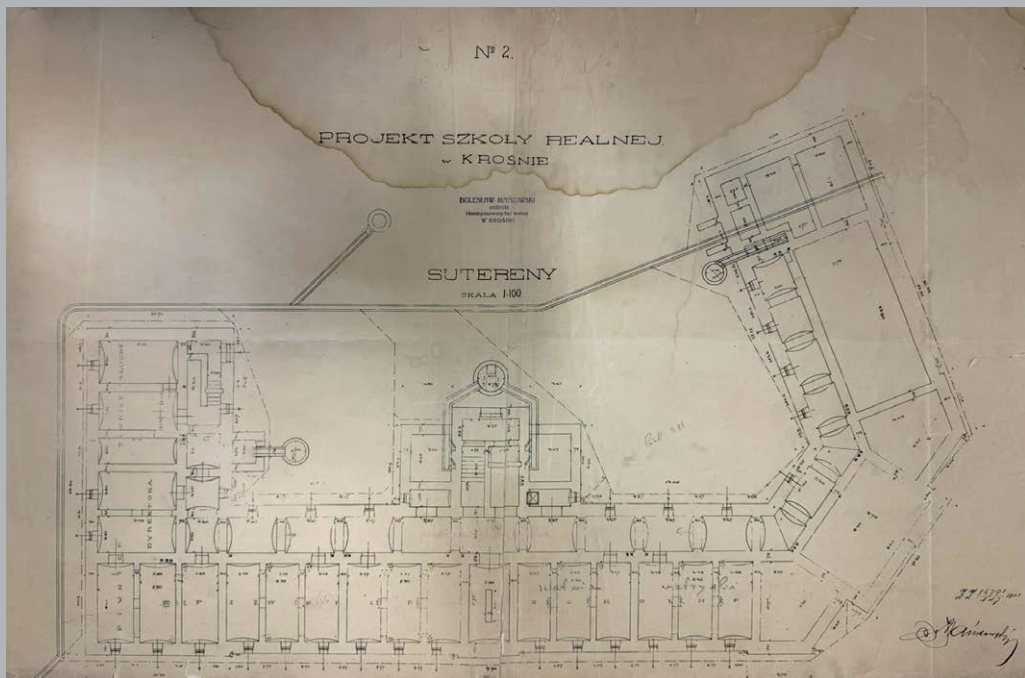
³⁵ Szerzej na ten temat tego zagadnienia zob. P. Krakowski, *Teoretyczne podstawy architektury wieku XIX*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki”, t. 15, Kraków 1979, s. 69–86.

³⁶ Oryginalne plansze projektu, kreślone tuszem na kartonie w skali 1:100, sygnowane przez Mańkowskiego i opatrzone pieczęcią: *Bolesław Mańkowski architekt i koncesjonowany budowniczy w Krośnie*, obejmujące rzuty poziome wszystkich kondygnacji wraz z poddaszem, elewacje zewnętrzne oraz przekroje, zachowały się i są przechowywane w I Liceum Ogólnokształcącym w Krośnie.

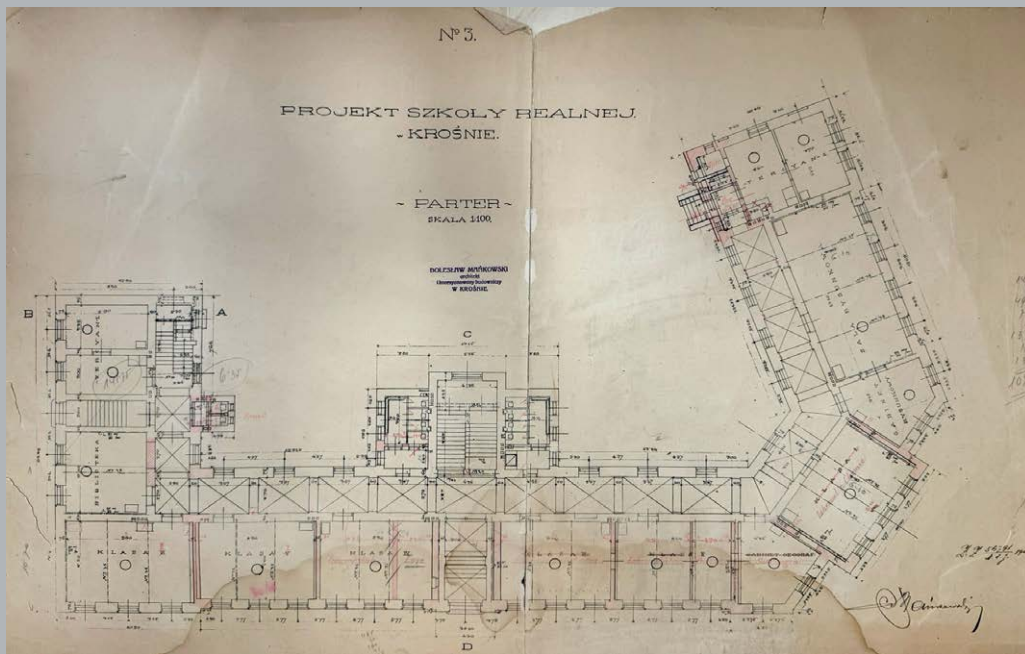
³⁷ AMK, sygn. 121.

³⁸ Archiwum Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyśle – Delegatura w Krośnie, karta ewidencyjna zabytku, oprac. Barbara i Antoni Bosakowie, Krosno 1993; Bereś, *Krosno i jego samorząd...*, s. 257.

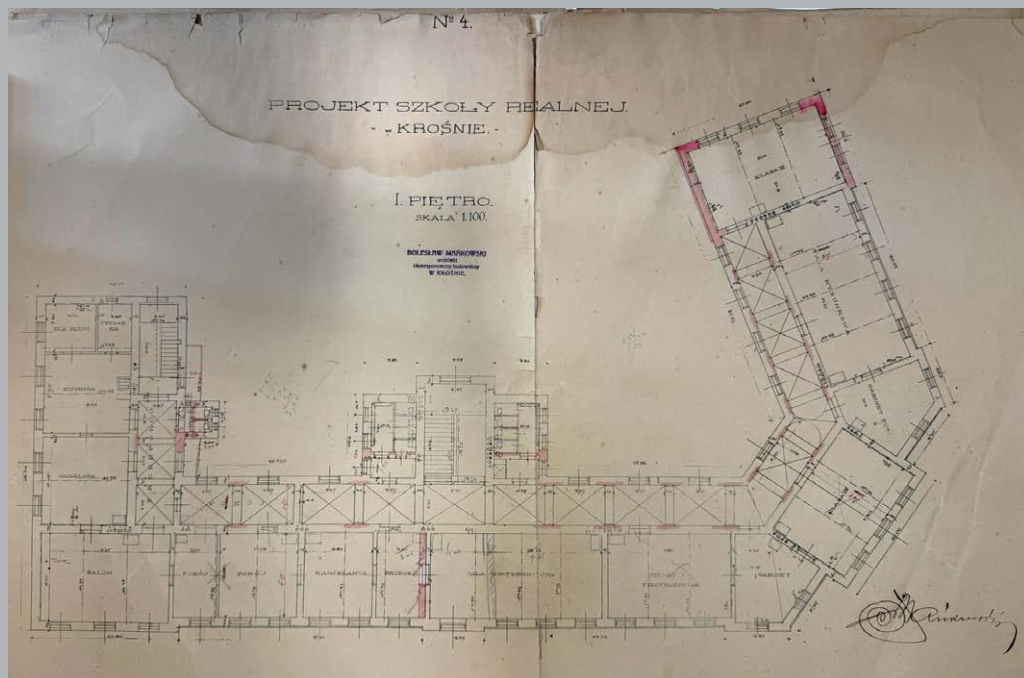
³⁹ AMK, sygn. 29, *Protokół z 14 października 1904 r.*, s. 115; Bereś, *Krosno i jego samorząd...*, s. 257.

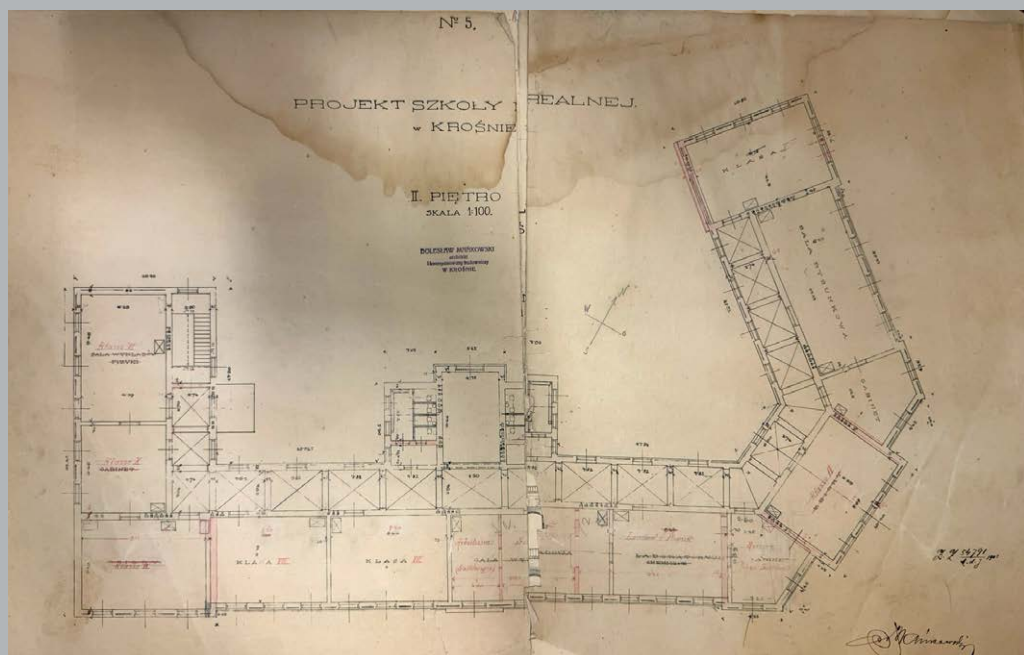
Il. 4. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – sutereny, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1:100. Rys. piórkiem na kartonie, marzec 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

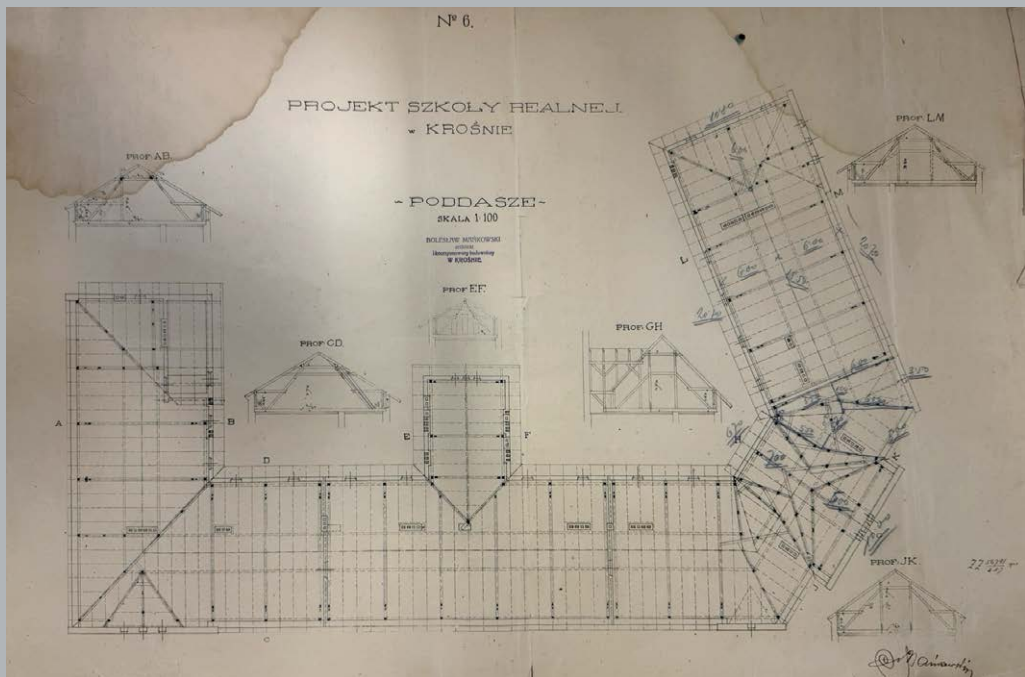
Il. 5. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – plan parter, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1:100. Rys. piórkiem na kartonie, marzec 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

Il. 6. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – I piętro, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1 : 100. Rys. piórkiem na kartonie, marzec 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

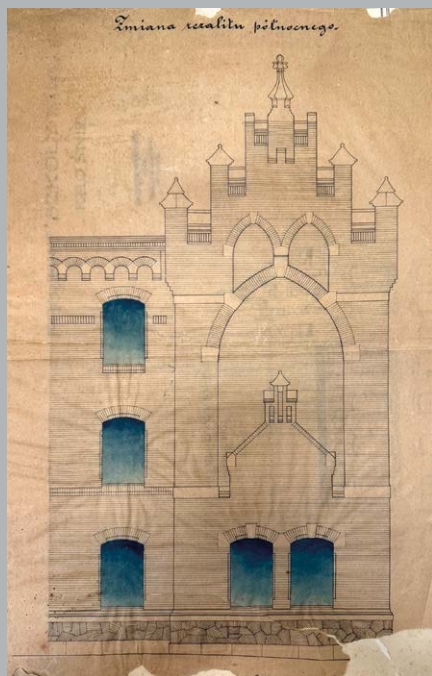
il. 7. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – II piętro, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1:100. Rys. piórkiem na kartonie, marzec 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

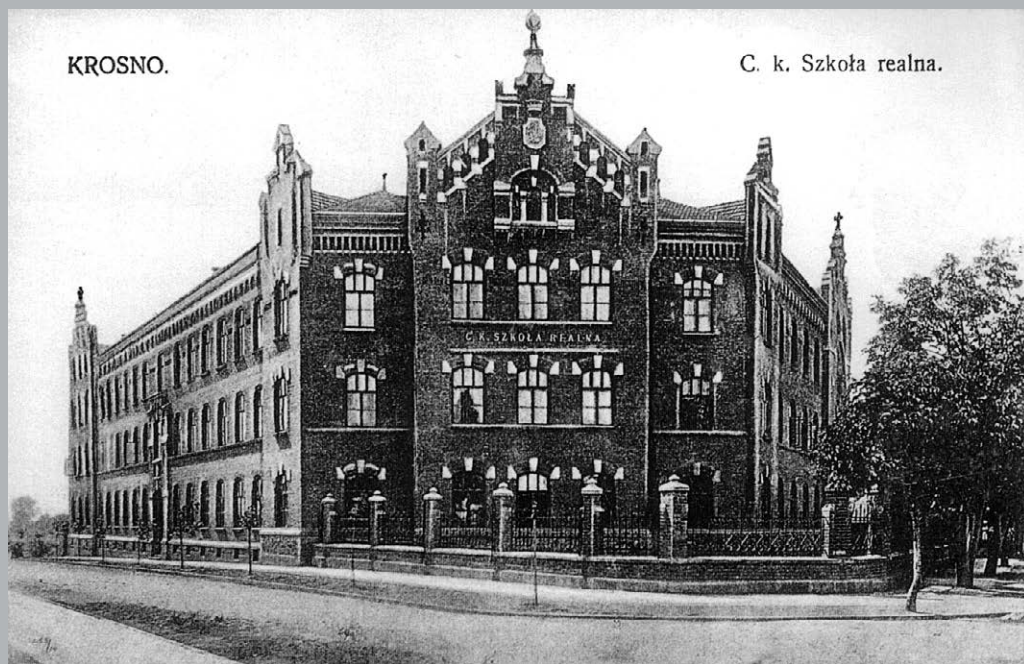
Il. 8. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – poddasze, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1:100. Rys. piórkiem na kartonie, marzec 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

Il. 9. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – widok od ul. Lwowskiej oraz widok od południa, autorstwa Bolesława Mańkowskiego, skala 1:100. Rys. piórkiem na kartonie, 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

Il. 10. Projekt Szkoły Realnej w Krośnie – zmiana ryzalitu północnego, autorstwa Bolesława Mańkowskiego. Rys. piórkiem na kalce, 1903 r. Archiwum I LO im. Kopernika w Krośnie

Il. 11. Gmach dawnej Szkoły Realnej w Krośnie. Karta pocztowa z 1910 roku, autor fotografii i wydawca nieznani, widok od strony wschodniej

ceramiczną zakupiono w Kołomyi⁴⁰. Przy budowie zatrudniono jednak sporo miejscowych rzemieślników. Większość robót ślusarskich wykonał Jan Zygmuntowicz⁴¹, a budowę studni zajmował się Wojciech Wojtowicz⁴². Miasto systematycznie płaciło rachunki za wykonane roboty i wyposażenie szkoły. Ostatecznie 11 sierpnia 1905 roku miał miejsce odbiór techniczny budynku, a już z początkiem września tegoż roku uczniowie rozpoczęli w nim naukę⁴³.

W konsekwencji zakrojonych na szeroką skalę prac projektowych i budowlanych powstał okazały, trójkondygnacyjny gmach, założony na planie otwartego wieloboku z rozległym wewnętrznym dziedzińcem. Budowlę wyposażono w kondygnację piwnic, wysoki parter oraz dwa piętra (które zasadniczo powtarzają dyspozycję parteru) oraz nakryto wysokim dwuspadowym dachem, pokrytym dachówką ceramiczną⁴⁴.

Reprezentacyjna, osiemnastoosiowa elewacja budowli, równoległa do dawnej ulicy Seminaryjnej, flankowana jest dwoma ryzalitami, z których zarówno lewy – szerszy i trójosiowy, podobnie jak prawy – węższy i jednoosiowy, zwieńczono okazałymi, wyraźnie gotycyzującymi szczytami schodkowymi (il. 2–3), zdobionymi ceglanyymi sterczynami o piramidalnych kamiennych nakrywkach, zakończonych w części centralnej kamienną fialą⁴⁵.

Główne wejście do gmachu, zlokalizowane w centralnej części elewacji od strony dawnej ulicy Seminaryjnej, zyskało indywidualnie potraktowaną architektoniczną oprawę, którą stanowi trzeci, centralny ryzalit elewacji, biegnący jednak tylko przez dwie dolne kondygnacje. W jego środkowej części usytuowano okazałe dwuskrzydłowe drzwi wejściowe, z przeszklonym trójdzielnym nadświetlem, zlokalizowanym u podstawy wieńczącego go łuku odcinkowego. Wejście główne flankowane jest dwoma ceglanyymi półfilarami przyściennymi, ozdobionymi ciosami z piaskowca. Nad kluczem łuku odcinkowego portalu głównego zlokalizowano odcinek prostego fryzu blendowego, powyżej zaś dwuskrzydłowe okno, z analogicznym trójdzielnym nadświetlem wpisany w łuk odcinkowy, ujęte po bokach dwoma przyściennymi

40 Tamże, s. 258.

41 Jan Zygmuntowicz (1861–1945) to wybitny rzemieślnik krośnieński, wykształcony w Wiedniu. Od 1893 roku prowadził w Krośnie renomowany warsztat ślusarsko-kowalski, z którego wyszło setki kutych balustrad, ogrodzeń i różnego typu wyrobów ślusarskich. Był szanowanym obywatelem miasta, współzałożycielem Towarzystwa Mieszczańskiego „Zgoda” oraz założycielem pierwszej Krajowej Wytwórni Wyrobów Pszczelarskich, właścicielem kamienicy przy dawnej ul. Korczyńskiej (ob. ul. Kapucyńska nr 5) oraz przyjacielem i współpracownikiem Michała Mięrowicza, por. A. Kosiek, K. Łaskoś-Żrebic, *Ludzie – znani i nieznani krosnianie*, [w:] *Krosno. Przewodnik dla zwiedzających*, Krosno 2021, s. 169.

42 AMK, sygn. 28, *Protokół z 17 lipca 1903 r.*, s. 70; AMK, sygn. 30, *Protokół z 30 stycznia 1905 r.*, s. 6; Bereś, *Krosno i jego samorząd...*, s. 258.

43 AMK, sygn. 30, *Protokół z 11 sierpnia 1905 r.*, s. 67.

44 Obecne pokrycie dachowe nie jest wprawdzie pierwotnym, zostało wymienione w końcu XX wieku, powtarza jednak walory estetyczne tego pochodzącego z czasów budowy.

45 Do dziś zachowała się tylko jedna, wieńcząca lewy, trójosiowy ryzalit. Druga uległa destrukcji dość wcześniej, lub być może nigdy nie została zrealizowana.

sterczynami ceglanymi, w części środkowej zaś zwieńczone odcinkiem trójjarkadowego gzymsu pseudomachikułowego.

Kondygnacja przyziemia, zbudowana z ciosów piaskowca w wątku poligonalnym, wyposażona została w każdej z osi w niewielkie prostokątne okienko doświetlające komory piwniczne. Wszystkie okna parteru i dwóch pięter wpisane zostały w prostokątne otwory zamknięte łukiem odcinkowym i wyposażone w drewnianą stolarkę okienną, w części dolnej dwuskrzydłową, w górnej – wyposażoną w trójdzielne nadświetla zwieńczone łukami odcinkowymi⁴⁶. Strefy parapetowe okien wpisane zostały w ceglane międzykondygnacyjne gzymsy kordonowe. Łuki odcinkowe otworów okiennych w strefie ryzalitów wzbogacono ciosami piaskowca. Gzyms dachu głównego, na odcinku między dwoma ryzalitami elewacji od strony obecnej ul. Piotra Skargi, wieńczy ceglany fryz pseudomachikułowy, wsparty na ceglanych, schodkowych wspornikach, wyposażonych powyżej nasady w dekoracyjne elementy wykonane z ciosów piaskowca.

Projektant gmachu najwięcej uwagi poświęcił architektonicznej dekoracji pięciosiowej elewacji frontowej, usytuowanej skośnie do zbiegu dawnych ulic Lwowskiej i Seminaryjnej (il. 11). Ten odcinek elewacji zewnętrznej, stanowiący architektoniczną dominantę i w rzeczywistości reprezentacyjną fasadę budowli, wyposażono w trójosiowy ryzalit, zwieńczony trójkątnym szczytem imitującym gotycką wimpergę, zyskał najbogatszą dekorację⁴⁷. Odcinkowe łuki zamykające otwory okienne, podobnie jak w pozostałych ryzalitach, w strefie klucza oraz u nasady, ozdobiono ciosami z piaskowca, a strefy parapetowe okien wpisano w ceglane gzymsy kordonowe. Trójkątny, schodkowy szczyt ryzalitu, zdobiony blendami o łuku pełnym, zwieńczono centralną sterczyną z piaskowca, której nadano kształt globu ziemskiego. W dolnej części pola tympanonu wprowadzono trzy małe okna, oddzielone filarkami z piaskowca, przypominające średniowieczne triforium wpisane w łuk pełny, wsparty na nadwieszonych na kamiennych wspornikach ceglanych pilastrach, które imitują architektoniczny wykusz.

Powyżej, w ceglanym polu, umieszczono kuty w piaskowcu kartusz z herbem Krośna, nad nim zaś otwartą koronę o pięciu sterczynach, przypominającą dawny królewski status miasta nad Wisłokiem. Poniżej parapetowej strefy okien w kondygnacji drugiego piętra znalazł się pierwotnie (dziś już niezachowany, usunięty po I wojnie światowej), napis kształtowany najpewniej w masie tynku: CK SZKOŁA REALNA⁴⁸.

Krótszy odcinek elewacji północnej od strony dawnej ulicy Lwowskiej (obecnie Staszica), flankowany jest dwoma ryzalitami zwieńczonymi ceglanymi szczytami schodkowymi. Skrajny ryzalit po stronie prawej został wyposażony w okna tylko w kondygnacji parteru. Powyżej, w strefie drugiej i trzeciej kondygnacji elewacji, wprowadzono szeroką ostrołukową blendę, w którą wpisano trójkątną wimpergę o gładkim

46 Pierwotna stolarka okienna, pochodząca z czasów budowy, którą bardzo dobrze pamiętam jeszcze ze swych lat szkolnych spędzonych w tym gmachu (1980–1984), przetrwała do lat 90-tych XX wieku, kiedy zastąpiono ją nowszą, drewnianą, powtarzającą zasadniczo układ i kształt pierwotnej.

47 Projektant zadbał o należyta perspektywę widokową na tę część elewacji, świadomie odsuwając ją o kilka metrów od krawędzi chodnika, wyznaczanego dawniej ogrodzeniem o ceglano-kamiennych słupach z kowalskimi przęsłami.

48 W okresie międzywojennym zastąpiono go czasowo napisem: GIMNAZJUM.

tympanonie, powyżej zaś (u podstawy schodkowego szczytu) wprowadzono motyw zdwojonych ostrołukowych arkad, wspartych na dekoracyjnym kroksztynie z piaskowca⁴⁹. Gzyms dachu głównego, na odcinku między dwoma ryzalitami elewacji, analogicznie jak gzyms od strony ul. Piotra Skargi, wieńczy ceglany fryz pseudomachikułowy, wsparty na ceglanych, schodkowych wspornikach, wyposażonych powyżej nasady w dekoracyjne elementy wykonane z ciosów piaskowca.

Pięcioosiowa elewacja południowa, skierowana na dawny Trakt Węgierski (czyli w kierunku obecnej ul. Grodzkiej), zrealizowana została zgodnie z pierwotnym projektem. W części górnej, pod profilowanym gzymsem okapowym, zdobi ją fryz blendowy, imitujący strzelnice w koronie muru obronnego⁵⁰. Prawe pole tej elewacji wyposażone zostało w szeroką płycinę architektoniczną, zwieńczoną górą piętrzącymi się arkadkami o łuku pełnym, zdobionymi u nasady i w kluczach ciosami z piaskowca.

Dopełnieniem architektonicznej dekoracji elewacji zewnętrznych są motywy żelazne w postaci kutyh aplikacji, mocowanych w kilku miejscach w licu ceglanym, autorstwa krośnieńskiego rzemieślnika Jana Zygmuntowicza⁵¹. Te rzadkie i dziś już bardzo wartościowe przykłady kowalstwa architektonicznego z początku XX wieku, spotkać można zarówno w elewacji od strony ul. Piotra Skargi, jak i w reprezentacyjnym ryzalicie narożnym. W sąsiedztwie kartusza herbowego Zygmuntowicz nadal im kształt kutyh, pięknie stylizowanych – jakby pełzających po elewacji – jaszczurek.

Silnie rozczłonkowane elewacje od strony dziedzińca wewnętrznego projektant potraktował wyraźnie jako powierzchnie drugoplanowe, stąd już na etapie projektu pozbawił je większości elementów dekoracji i artykulacji architektonicznej. Gładkie lico elewacji akcentują jedynie prostokątne otwory okienne, zwieńczone łukiem odcinkowym, analogiczne jak w elewacjach frontowych. Wnikliwy obserwator nie odnajdzie tu już jednak ani fryzów architektonicznych, ani gzymsów kordonowych, czy detali kutyh z piaskowca.

Gmach dawnej Szkoły Realnej – co niezwykle istotne – zachował do dziś pierwotną dyspozycję wnętrza, na którą składa się reprezentacyjna klatka schodowa⁵², zło-

49 Ten fragment elewacji został najpewniej przekomponowany przez Mańkowskiego już w trakcie prac budowlanych. W wersji pierwotnej ryzalit ten miał być wyposażony w podwójne okna umieszczone we wszystkich kondygnacjach, co wyraźnie obrazuje plansza oznaczona numerem 9: *Widok od ul. Lwowskiej* (il. 9). Pośród plansz projektowych zachował się również rysunek szkic ukazujący zmodyfikowaną, zachowaną do dziś, dekorację i artykulację tego ryzalitu, narysowany tuszem na kalce w skali 1:50, opisany: *Zmiana ryzalitu północnego* (zob. il. 10).

50 Gzyms ten i fryz kontynuowane są również w krótkiej elewacji zachodniej skrzydła południowego, widocznej ponad dachem późniejszej przewiązki.

51 Zygmuntowicz jest również autorem kowalskich przeszł ogrodzenia, które zdobiło niegdyś bezpośrednio otoczenie gmachu, w narożniku dawnych ul. Seminarnej oraz Lwowskiej (zob. il. 11). Po jego usunięciu w latach 60-tych XX wieku część przeszł została zamontowana przed siedzibą dawnej Fabryki Zegarów Wieżowych, obecnej siedziby Muzeum Rzemiosła w Krośnie.

52 Ryzalit klatki schodowej od strony dziedzińca wewnętrznego flankowany jest po bokach wązszymi aneksami toaletowymi. Pomieszczenia toaletowe, znajdujące się na wszystkich kondygnacjach poczynając od parteru, dostępne są z korytarza przez otwory drzwiowe, zlokalizowane w przęsłach bezpośrednio sąsiadujących z główną klatką schodową.

kalizowana na osi skrzydła głównego od strony dawnej ulicy Seminaryjnej oraz dwie pomocnicze klatki schodowe, usytuowane na zakończeniach skrzydła południowego oraz północnego. Przestronne pomieszczenia przeznaczone na sale lekcyjne, usytuowane od strony lepiej oświetlonych elewacji od strony dawnych ulic Seminaryjnej oraz Lwowskiej, już na etapie budowy nakryto belkowymi stropami drewnianymi, osłoniętymi od strony wnętrza deskową podsiębitką pokrytą tynkiem⁵³.

Na wszystkich kondygnacjach komunikacja pozioma realizowana jest za pośrednictwem rozległego korytarza, usytuowanego wzdłuż elewacji dziedzińca wewnętrznego, nakrytego przęsłami sklepień krzyżowo-kolebkowych, oddzielanych gurtami sklepiennymi wspartymi na dekoracyjnych wspornikach kształtowanych w tynku⁵⁴. Z korytarza tego, w którym w wymiarze historycznym dopatrywać należy się świadomej reminiscencji konstrukcji dawnych krużganków, obiegających niegdyś wirydarze klasztorne lub dziedzińce zamkowe, do każdej z sal lekcyjnych prowadzą wygodne, dwuskrzydłowe drzwi wejściowe. Sklepienia krzyżowo-kolebkowe o łuku spłaszczonym (tzw. koszowym)⁵⁵, zachowały się również w dolnej sieni wejściowej głównej klatki schodowej. Kondygnacja piwnic nakryta została segmentami sklepień kolebkowych, o łuku odcinkowym, wykonanych z cegły, wspartych na trawersach stalowych.

Jednym z pierwotnych i bardzo dobrze zachowanych elementów wyposażenia architektonicznego gmachu jest oprawa stolarska drewnianych przeszklonych przegród, oddzielających dolną sień klatki schodowej od podestu na parterze, jak również podesty klatki schodowej od sklepionych korytarzy parteru i piętra. Czteroskrzydłowa przegroda od strony dolnego biegu klatki schodowej wyposażona została w dwie pary płycinowych (górami przeszklonych) uchylnych drzwi. W górnej jej części, powyżej profilowanego gzymsu, zachowało się przeszklone, czworodzielne nadświetle wpisane w przekrój łuku koszowego. Przegrody w korytarzach parteru i piętra wyposażone zostały w części środkowej w pary uchylnych płycinowych drzwi (w górnej części przeszklonych) oraz przeszklone nadświetle o promienistych podziałach szczelinowych, wpisane w przekrój łuku pełnego. W części centralnej poziomego profilu, u zbiegu szczelin nadświetla, usytuowano płaskorzeźbiony wizerunek Orła Białego, w złocistej koronie, wpisany w pole czerwonej odwróconej tarczy, który redakcją swą zapowiada już przyszłe godło państwa polskiego z lat 1919–1927⁵⁶. Orzeł trzyma w swych szponach otwartą białą księgę, symbolizującą – jak się zdaje – chłonny umysł gotowy do zdobywania wiedzy.

53 Te drewniane, lekko uginające się stropy, które dobrze pamiętam jeszcze ze swoich lat szkolnych, zostały zastąpione nowszymi, betonowo-ceramicznymi, dopiero u schyłku XX wieku.

54 Wsporniki te ozdobiono geometrycznymi medalionami, których forma zainspirowana została wczesnymi przykładami dekoracji secesyjnej.

55 Zastosowanie w sklepieniach sieni łuków koszowych zdaje się być również oznaką, że projektant budowli zaczynał być coraz bardziej podatny na płynące z Krakowa i Lwowa formy nowej architektury secesyjnej. Architekci czasów secesji, świadomie rezygnowali z łuków pełnych, kojarzonych z przeszłymi epokami w architekturze, na rzecz łuków spłaszczonych (tzw. koszowych) o zdecydowanie bardziej biomorficznej genezie.

56 A. Znamierowski, *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003, s. 123–130.

Dopełnieniem architektonicznej dekoracji i artykulacji wnętrza są dwuprzęsłowe, arkadowe oprawy otwierające biegi głównej klatki schodowej, zachowane na parterze i piętrze. Zastosowane tu arkady łuków transversalnych, o funkcji wyrażenie konstrukcyjnej, rozpięte zostały na dwóch przysściennych pilastrach, zdobionych w strefie kapiteła geometrycznym, kształtowanym w tynku, secesyjnym medalionem i posadowione w części centralnej na czworobocznym filarze ozdobionym u nasady analogicznymi medalionami.

Budowa gmachu zwieńczyła kilkudziesięcioletnie starania władz i elit miejskich, podejmowane już od 1867 roku⁵⁷, zmierzające do utworzenia w Krośnie gimnazjum – szkoły średniej, która w zamyśle miała być chlubnym kontynuatorem tradycji istniejącego tu niegdyś kolegium jezuickiego, skasowanego ostatecznie w roku 1773⁵⁸. Od tamtego – tak brzemiennego dla szkolnictwa krośnieńskiego – wydarzenia miasto czekać będzie na powołanie szkoły średniej do końca wieku XIX, kiedy to starania o utworzenie szkoły średniej zakończone zostaną sukcesem i 29 maja 1900 roku Rada Miejska w Krośnie podejmie uchwałę o utworzeniu Szkoły Realnej. Na mocy tej uchwały koszty funkcjonowania szkoły ponosić miało państwo. Rada Miasta, biorąc na siebie konkretne świadczenia, postanowiła: *Wznieść w ciągu trzech lat własnym kosztem budynek szkolny według planów zatwierdzonych przez ministerstwo i 1 września 1903 r. oddać go do nieograniczonego i bezpłatnego użytku skarbowi państwa oraz utrzymywać go zawsze kosztem gminy w dobrym stanie*⁵⁹. Uchwała Rady Miejskiej w Krośnie z 29 maja 1900 roku legła zatem u podstaw zarówno powołania Szkoły Realnej, jak i podjęcia starań do opracowania i zatwierdzenia planów budowy przyszłego gmachu szkolnego. Jak już wiemy, projekt opracowany został z niewielkim opóźnieniem w marcu roku 1903, zaś prace budowlane, rozpoczęte w kwietniu 1903, ukończono już w sierpniu 1905 roku.

Okazały gmach dawnej Szkoły Realnej, obecnie I Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Dwujęzycznymi im. Mikołaja Kopernika w Krośnie, to budowla powstała w orbicie artystycznej ekspansji Krakowa, bowiem jej twórca – Bolesław Mańkowski, który od 1903 roku związał swe dojrzałe życie zawodowe życie z Krosnem – urodził się i wykształcił w Krakowie. Ta wczesna krośnieńska realizacja Mańkowskiego stanowi w dorobku tego zdolnego budowniczego zarówno *opus magnum* jak i *opus vitae*. Przez

57 Szerzej na ten temat zob. A. Kosiek, *Z dziejów starań miasta Krosna o założenie gimnazjum i szkoły realnej*, „Biblioteka Krośnieńska”, seria: historia, z. 5, Muzeum Rzemiosła w Krośnie, Krosno 1994.

58 Więcej o kolegium jezuickim w Krośnie, które w połowie wieku XVIII zyskało zaszczytny status *Studium Generale*, zob. P. Łopatkiewicz, *Z dziejów architektonicznego założenia jezuickiego w Krośnie*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 8, pod red. F. Leśniaka, Krosno 2018, s. 129–159; tenże, *Zanim w Krośnie powstała Akademia. Od szkoły parafialnej do jezuickiego Studium Generale (zarys dziejów szkolnictwa krośnieńskiego od XIV do XVIII wieku)*, [w:] *Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Krośnie 1999–2024*, Krosno 2024, s. 11–24.

59 AMK, sygn. 7, *Protokół z posiedzenia Rady Miasta z 29 maja 1900 r.*; por. także, Kosiek, *Z dziejów starań miasta...*, s. 32; Bereś, *Krosno i jego samorząd...*, s. 252–256.

Il. 12. Nagrobek Bolesława Mańkowskiego na Cmentarzu Komunalnym w Krośnie. Fot. P. Łopatkiewicz

blisko trzy kolejne dekady, zarówno w Krośnie, jak i poza nim, większego dzieła nie dane już było mu stworzyć.

Od 120 lat, czyli momentu powstania, gmach dawnej Szkoły Realnej w Krośnie otaczany jest należyłą opieką i troską, stanowiąc wciąż chlubne świadectwo pozycji intelektualnej i kulturalnej miasta zarówno początków ubiegłego stulecia, jak i czasów nam współczesnych.

Bibliografia

Materiały niepublikowane

Archiwum I LO w Krośnie

Plany budynku Szkoły Realnej na placu przy ul. Seminaryjnej w Krośnie, oprac. Kazimierz Kotłowski, 1902

Plany budynku Szkoły Realnej na placu przy ul. Seminaryjnej w Krośnie, oprac. Bolesław Mańkowski, 1903

Archiwum Państwowe w Rzeszowie – Oddział w Sanoku

Zespół – Akta Miasta Jasła (AMJ), sygn. 4.

Zespół – Akta Miasta Krosna (AMK), sygn. 7, *Protokół z posiedzenia Rady Miasta z 29 maja 1900 r.*; sygn. 28, *Protokół z 17 lipca 1903 r.*; sygn. 29, *Protokół z 14 października 1904 r.*; sygn. 30, *Protokół z 30 stycznia 1905 r.*; *Protokół z 11 sierpnia 1905 r.*; sygn. 121.

Archiwum Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegatury w Krośnie

Karta ewidencyjna zabytku – Gmach LO im. Mikołaja Kopernika w Krośnie, oprac. Barbara i Antoni Bosakowie, Krosno 1993.

Prace drukowane

Beiersdorf Z., 2001, *Sokolnie w krajobrazie kulturowym i architektonicznym Galicji*, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, pod red. Z. Beiersdorfa i A. Laskowskiego, Jasło, s. 355–378.

Bereś E., 2008, *Krosno i jego samorząd w dobie autonomii galicyjskiej*, wyd. Ruthenus, Krosno 2008.

Kosiek A., 1994, *Z dziejów starań miasta Krosna o założenie gimnazjum i szkoły realnej*, „Biblioteka Krośnieńska”, seria: historia, z. 5, Muzeum Rzemiosła w Krośnie, Krosno.

Kosiek A., 2001, *Nowe obiekty użyteczności publicznej i ich lokalizacja jako przedmiot starań władz Krosna w okresie autonomii*, [w:] *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej. Materiały z sesji, Jasło 23–24 kwietnia 1999*, pod red. Z. Beiersdorfa i A. Laskowskiego, Jasło 2001, s. 327–340.

Kosiek A., Laskoś-Żrebek K., 2021, *Ludzie – znani i nieznani krośnianie*, [w:] *Krosno. Przewodnik dla zwiedzających*, Muzeum Rzemiosła w Krośnie, Krosno, s. 165–178.

Krakowski P., 1979, *Teoretyczne podstawy architektury wieku XIX*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki”, t. 15, Kraków, s. 69–86.

Księga Jubileuszowa w stulecie I Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Krośnie, dawniej szkoły Realnej, dawnego Gimnazjum 1900–2000, pod red. E. Mańkowskiej, 2000, Krosno.

Laskowski A., 2001, *Bronisław Bigo z Mielca budowniczym miejskim w Jasle*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 10, s. 75–87.

Laskowski A., 2003 *Kadra techniczno-budowlana związana z Jasłem w okresie autonomii galicyjskiej. Słownik biograficzny*, Kraków.

Łopatkiewicz B., 1993, *Geneza i rozwój organizacyjny Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krośnie*, Krosno, s. 135–159.

Łopatkiewicz P., 2016, *Krosno – Gmach Rady Powiatowej*, [w:] *Zabytki sztuki w Polsce. Małopolska*, pod red. W. Bałusa, D. Popp’a, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Instytut Herdera do Badań Historycznych nad Europą Środkowo-Wschodnią w Marburgu, Instytut Historii Sztuki UJ, Warszawa, s. 724.

Łopatkiewicz P., 2018, *Z dziejów architektonicznego założenia jezuickiego w Krośnie*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 8, pod red. F. Leśniaka, Krosno, s. 129–159.

Łopatkiewicz P., 2024, *Zanim w Krośnie powstała Akademia. Od szkoły parafialnej do jezuickiego Studium Generale (zarys dziejów szkolnictwa krośnieńskiego od XIV do XVIII wieku)*, [w:]

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Krośnie 1999–2024, Wydawnictwo Pigionianum, Krosno, s. 11–24.

Łopatkiewicz P., 2025, *Gmach dawnej Szkoły Realnej – obecnego Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Krośnie – i jego budowniczy Bolesław Mańkowski*, [w:] *Księga Jubileuszowa w 125-lecie I Liceum Ogólnokształcącego z Oddziałami Dwujęzycznymi im. Mikołaja Kopernika w Krośnie*, pod red. P. Łopatkiewicza, Stowarzyszenie Absolwentów I LO im. Mikołaja Kopernika w Krośnie, Krosno 2025, s. 82–91.

Mirkiewicz A., 2016, *Okręg rzeszowski Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (1895–1939)*, Rzeszów.

Sanocka B., 2002, *Architektura willowa Krosna pierwszej połowy XX wieku na tle gospodarczego, kulturalnego i urbanistycznego rozwoju miasta*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 4, pod red. F. Leśniaka, Krosno, s. 217–272.

Sprawozdanie C.K. Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie ogłoszone z końcem roku szkolnego..., 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, Kraków.

Stanisława Tomkowicza Inwentarz zabytków powiatu krośnieńskiego. Z rękopisów Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzyli Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie, 2005, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków.

Stefański K., 2005, *Architektura XIX wieku na ziemiach polskich*, Wydawnictwo DIG, Warszawa.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1904, Lwów 1904.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914, Lwów 1914.

Zając I., 1995, *Rozwój zabudowy przemyskich przedmieść*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, t. 10, s. 93–124.

Znamierowski A., 2003, *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa.

STRESZCZENIE

Gmach dawnej Szkoły Realnej w Krośnie i jego budowniczy Bolesław Mańkowski

W latach 1903–1905 wzniesiono w Krośnie gmach dawnej Szkoły Realnej, późniejszego Gimnazjum, a następnie I Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika. Budowla od 120 lat wpisana na trwałe w krajobraz architektoniczny tej części miasta, zrealizowana według projektu budowniczego Bolesława Mańkowskiego – absolwenta Wydziału Budownictwa Szkoły Przemysłowej w Krakowie, stanowi wybitny przykład dobrze zachowanej realizacji, utrzymanej w formach architektury historyzmu, z zauważalnymi już nieśmiało inspiracjami motywami zdobniczymi wczesnej secesji. Od stu dwudziestu lat, niemal nieprzerwanie, jest miejscem kształtowania postaw i umysłów zarówno młodych mieszkańców Krosna, jak i młodzieży z jego bliższych i dalszych okolic. Okazały gmach stanowi chlubne świadectwo pozycji intelektualnej i kulturalnej miasta zarówno początków XX wieku, jak i czasów nam współczesnych.

SŁOWA KLUCZOWE

Bolesław Mańkowski; Szkoła Realna w Krośnie; Krosno; I Liceum im. Mikołaja Kopernika w Krośnie; architektura polska XX wieku; architektura w Krośnie XX wieku

ABSTRACT

The Building of the Former Real School in Krosno and its Constructor, Bolesław Mańkowski. A Monographic Study Prepared on the 120th Anniversary of the Building's Construction

The building of the former Real School, later the Middle School, and then the Nicolaus Copernicus Secondary School No. 1 was erected in Krosno between 1903 and 1905. This building, which has been a permanent feature of the architectural landscape of this part of the town for 120 years, was designed by Bolesław Mańkowski, a graduate of the Faculty of Civil Engineering at the Industrial School in Kraków. It is an outstanding example of a well-preserved building in the historicist architectural style, with noticeable, albeit subtle, influences from the decorative motifs of early Art Nouveau. It has been a place where the attitudes and minds of both young residents of Krosno and young people from its immediate and wider surroundings have been shaped almost continuously for 120 years. This impressive building is a proud testament to the intellectual and cultural status of the town, both at the beginning of the 20th century and in modern times.

KEY WORDS

Bolesław Mańkowski, Real School in Krosno, Krosno, Nicolaus Copernicus Secondary School in Krosno, 20th-century Polish architecture, architecture in Krosno in the 20th century